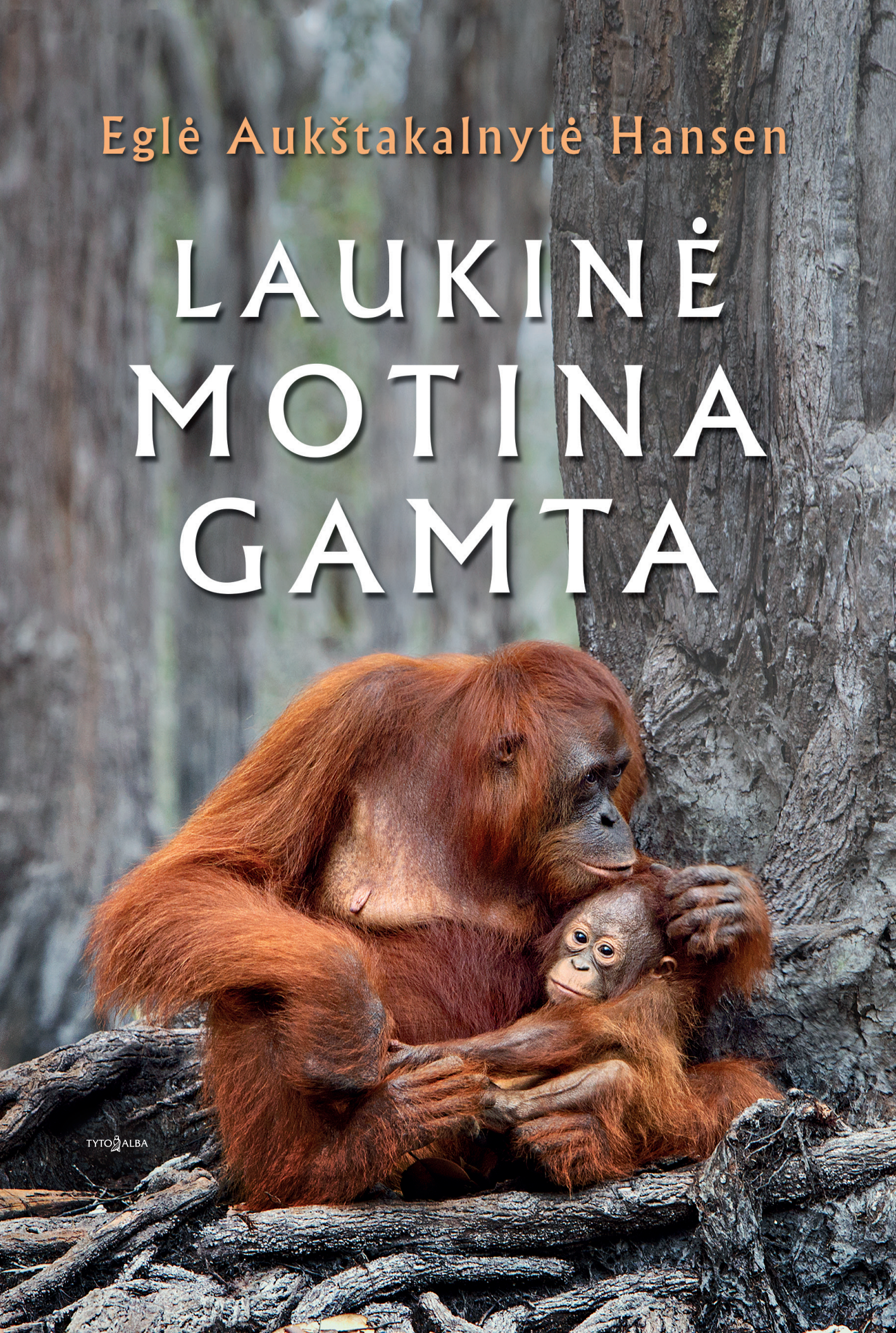
Eglė Aukštakalnytė Hansen

LAUKINĖ MOTINA GAMTA

TYTO ALBA

Eglė Aukštakalnytė Hansen

LAUKINĖ MOTINA GAMTA

VILNIUS 2020

Šį leidinį draudžiama atgaminti bet kokia forma ar būdu, viešai skelbti, taip pat padaryti viešai prieinamą kompiuterių tinklais (internete), išleisti ir versti, platinti jo originalą ar kopijas: parduoti, nuomoti, teikti panaudai ar kitaip perduoti nuosavybėn.

Draudžiama šį kūrinį, esantį bibliotekose, mokymo įstaigose, muziejuose arba archyvuose, mokslinių tyrimų ar asmeninių studijų tikslais atgaminti, viešai skelbti ar padaryti visiems prieinamą kompiuterių tinklais tam skirtuose terminaluose tų įstaigų patalpose.

Leidinio bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Nacionalinės bibliografijos duomenų banke (NBDB).

ISBN 978-609-466-520-2

© Eglė Aukštakalnytė Hansen, 2020
© „Tyto alba“, 2020

Įvadas

Laukinė gamta – vienintelė ir nepakartojama visų gyvybės rūšių motina, egzistuojanti apie 4,5 milijardo metų, turinti stipriausias galias kurti ir naikinti, – vis dažniau mums parodo savo jėgą ir siunčia žinią, kad mes, žmonija, esame tik viena prieš 200 tūkstančių metų jos sukurtų gyvų organizmų rūšių ir negalime jaustis galingesni už ją, stipresni už kitus jos kūrinius; o kaip mąstančios būtybės turime būti atsakingi už silpnesnius, mažesnius, akimi nematomus, gal dar net neatrastus organizmus, gilintis į įvairias gyvybės formas, egzistavimo priežastis ir sąsajas – atverti naujas Gamtos paslaptis.

Gamta duoda ženklus, tik juos reikia laiku pastebėti, suprasti ir veikti. Joje viskas dėsninga ir prasminga, ji mus globoja, apdovanoja grožiu, ramybe, harmonija; ji mus ir baudžia, kai įsivaizduojame esantys jos savininkai, tenkiname savanaudiškus norus, piktnaudžiaudami vienintelės mąstančios gyvybės rūšies išskirtinumu.

Pirmykščiai žmonės ir senosios civilizacijos palaikė glaudų ryšį su Gamta, stengėsi jos nepykdyti. Senieji tikėjimai jos galias sudievino, o žmogų laikė silpnu padaru, ieškančiu jos globos ir malonės, leidžiančios išgyventi. Žmogus suprato drauge su medžiais, gėlėmis, grybais, žuvimis, ropliais, vabzdžiais, paukščiais, žvėrimis, dumbliais, mikrobais esąs vienos kūrinijos, vienos Žemės, tos pačios gamtos dalis. Vienintelė mąstanti ir kurianti, labiausiai įsisavinanti gamtos dovanojamus turtus ir gyvybės paslaptis, greičiausiai tobulėjanti gyvybės forma, ambicingiausia ir dvasingiausia, bet vis dėlto – tik dalis.

Daugiau nei prieš 250 metų švedų gamtininkas Carlas Linnaeus teigė, kad visa gyvoji gamta sukurta iš skirtingų grandžių – rūšių. Būdamas akylas gamtos stebėtojas, jis sukūrė sisteminę augalų ir gyvūnų

skirstymo bei jų aprašymo metodiką, vadinamą dviguba nomenklatūra: rūšies pavadinimą sudaro du lotyniški žodžiai, pirmas pavadina gentį, antras – rūšį. Nuo XVIII a. vidurio pasaulio mokslininkai, naudodamiesi sisteminės klasifikacijos principais ir dviguba nomenklatūra, atrado ir suklasifikavo daugiau nei 1,25 milijono organizmų rūšių. Visi tyrėjai pritaria, kad šis skaičius tėra Žemėje egzistuojančios gyvybės įvairovės ledkalnio viršūnė ir mokslas kol kas neturi patikimo metodo planetoje gyvuojančių organizmų rūšims suskaičiuoti, nėra ir lėšų deramai finansuoti tokius sudėtingus ir ilgus projektus, kaip atrastų naujų rūšių įvertinimas, klasifikavimas ir įtraukimas į bendrą duomenų bazę. Vienoje naujausių studijų, kurią atliko Havajų universiteto (JAV) ir Dalhousie'o universiteto (Halifaksas, Naujoji Škotija, Kanada) tyrėjų grupė ir 2011 m. publikavo mokslo žurnale „PLOS Biology", teigiama, kad remiantis matematiniais skaičiavimais labiausiai tikėtina, jog planeta žmonės dalijasi su 8,7 milijono skirtingų organizmų rūšių, nė neskaičiuojant virusų ir kai kurių mikroorganizmų, ir net esąs galimas milijono nuokrypis į vieną ar kitą pusę. Mokslininkai apgailestauja, kad daug rūšių išnyks nė neatrastos, nes dirbant tokiu tempu prireiktų daugiau nei tūkstančio metų, kad būtų ištirtos, susistemintos, aprašytos studijose, patvirtintos ir įtrauktos į bendrą elektroninę duomenų bazę šios visos dabar manomai egzistuojančios beveik devyni milijonai rūšių, iš kurių tik 14 proc. yra mokslui žinomos.

Gyvūnų rūšių Žemės gyvybės sistemoje yra daugiausia, jų skaičius, tikėtina, siekia 7,77 milijono, o iš šio skaičiaus 12 proc. yra ištirta. Mažiausiai ištyrinėtos planetos vandenynų gelmės ir jų gyventojai, visi mažesni, plika akimi nematomi gyvi organizmai, gyvenantys didesnėse gyvybės formose. Mokslas žino daug, bet iš tikrųjų tai irgi tik nedidelė dalelė to, kas iš tikrųjų mus, *Homo sapiens* rūšį, supa.

O ar žinote, kaip skamba *Homo sapiens* mokslinis aprašymas? „Žmogus (lot. *Homo sapiens*) – biologinė, socialinė ir dvasinė būtybė; vienintelė dabar egzistuojanti gyvybės forma, gebanti abstrakčiai mąstyti bei kurti materialinę ir dvasinę kultūrą <...> Biologiniu požiūriu žmogus priklauso chordinių tipui, stuburinių potipiui, žinduolių klasei, placentinių žinduolių poklasiui, primatų būriui, hominidų šeimai, homininų

pošeimiui, žmonių genčiai, protingojo žmogaus (*Homo sapiens*) rūšiai“, – sakoma Visuotinėje lietuvių enciklopedijoje. Mūsų rūšies individų yra daugiau nei septyni su puse milijardo, ir kiekvienam iš mūsų tenka, pavyzdžiui, daugiau nei 200 milijonų iki šiol egzistuojančių vabzdžių, kurie sudaro apie 90 proc. visų gyvūnų rūšių. Protingasis žmogus ir bet kuris vabzdys priklauso gyvūnų karalystei.

Jeigu prilyginsime gyvūnų karalystę spalvingam vitražui, kiekviena rūšis sudarytų mažesnį ar didesnį, ryškesnį ar blankesnį, vienokios ar kitokios formos gyvybės stikliuką, o mūsų dalis būtų tik spalvotas taškelis – mažas stikliukas – dideliame gamtos paveiksle. Kiekvienas stikliukas sujungtas su kitais stikliukais ir vienam subyrėjus vitražas pamažu praranda grožį, vertę ir prasmę, o jeigu iškristų didesnis stiklas – didelė tikimybė, kad subyrės ir visas vitražas. Viskas tarpusavyje prasmingai susiję, visos gyvybės formos turi savo atsiradimo priežastis, gyvenimo aplinką ir ciklą bei tikslą ir misijas. Viena svarbiausių – kitos gyvybės palaikymo misija.

Gamta pilna meilės ir kovos už būtį. Visos rūšys dauginasi ir stengiasi išsaugoti savo palikuonis, beveik visos rūšys vienaip ar kitaip migruoja pagal savo gyvenimo ciklą. Bet kokios formos gyvybė turi stiprų instinktą išlikti, prisitaikyti. Dauguma visų rūšių individų gyvena poromis, šeimomis, būriais, bendruomenėmis – atsiskyrėliams ir vienišiams sunkiau išgyventi. Beveik visos patelės myli ir globoja savo jauniklius, perteikia evoliucijos patikrintus išgyvenimo kodus, sukauptą informaciją, žinias. Beveik visi patinai dalyvauja aršioje konkurencinėje kovoje dėl patelių dėmesio, dėl gyvenamos teritorijos, dėl maisto. Natūralioje aplinkoje streso sąlygomis silpniausia bet kurios rūšies grandis miršta anksčiausiai, išgyvena stipriausi. Tačiau rūšies paplitimo skaičių reguliuoja ir natūralių buveinių dydis, temperatūra, drėgmė, deguonis, maistas, natūralūs priešai ir daug kitų kintamųjų.

Vis dėlto mes gyvename ir elgiamės tarytumei pamiršdami, kad planeta pilna gyvybės. Mažėjant bičių, mažėja ir citrusinių vaisių derlius, mažėjant kitų vabzdžių, nyksta jais mintantys paukščiai ir gyvūnai. Afrikos drambliai vadinami vietinės ekosistemos inžinieriais – tai rūšis, kurianti ir formuojanti gyvenamąją aplinką. Misdami medžių, krūmų

lapais ir šakelėmis, savanos žole, jie palieka vietos kitoms rūšims daugintis; ieškodami vandens šaltinių, iškasa duobes, o iš jų gali atsigerti mažesni gyvūnai net ir išdžiūvusių pusdykumių upių vagose. Dramblių išmatų organinėmis medžiagomis minta vabalai ir gerina dirvožemį, paukščiai lesa nesuviršintas sėklas, o augalams tai būdas keliauti ir plisti. Bet savanos dramblių populiacija kasmet sumažėja 8 proc. dėl brakonierių godumo ir natūralių buveinių naikinimo, ir tai pražūtingai veikia visą savanos ekosistemą. Taip laukinės gamtos plotai dėl nuolat augančio žmonių skaičiaus ir veiklos mažėja, skursta, gyvūnų karalystė traukiasi ir nyksta.

Kiekviena valstybė turi savo natūralių gamtos išteklių ir biologinės įvairovės apsaugos politiką, jų panaudos ir išsaugojimo strategijas, žmogaus veiklą reguliuojančius įstatymus; veikia nevyriausybinės aplinkosaugos organizacijos, žmonių sambūriai, grupės, įkurti valstybiniai fondai, kurie remia natūralių, nelytėtos gamtos plotų išsaugojimo ir atkūrimo projektus, prižiūri, kaip aplinkosaugos taisyklių laikomasi saugojamose teritorijose, nacionaliniuose parkuose, inicijuoja ir įgyvendina miško išteklių, laukinės gamtos prieglaudų, biologinės įvairovės atkūrimą; prisideda prie informacinės sklaidos dėl aplinkos taršos ir vartotojiškumo mažinimo, atsakingo aplinkos išteklių panaudojimo. Daugybė tarpvyriausybinių organizacijų, tarptautinių ne pelno siekiančių visuomeninių tinklų, mokslo institucijų, privačių fondų aktyviai siekia išsaugoti planetoje gamtos aplinkos paveldą, užtikrinti klimato kaitos, planetos aplinkos ir žmogaus sveikatos mokslinius tyrimus. Gamta be žmogaus gali gyvuoti, bet žmogus be palankių gamtos aplinkos ir klimato sąlygų – ne. Todėl protingasis žmogus pagaliau turi peržvelgti per savo evoliuciją sukurtą ir toliau kuriamą pažangą, nes Žemės biologinis pajėgumas ją jau riboja. Metas pripažinti ir įvertinti didžiulį ir perteklinį planetos biologinių išteklių naudojimą, neigiamą įtaką ir žalą gamtai, mūsų gyvybę palaikančiai aplinkai, o tada kiekvienam iš mūsų, man ir jums, prisiimti atsakomybę už savo vartotojišką elgesį. Derlingas dirvožemis, švarus vanduo ir oras yra būtini užtikrinant žmonijai maistą ir fizinę sveikatą. Gyvybingos natūralios, nelytėtos ekosistemos – vandenynai, miškai, pelkės, ežerai, ledynai ir snieguoti žemės ašiga-

liai – yra nepakeičiamos, kad mūsų planeta išliktų gyvybinga, gebanti pati kontroliuoti klimatą ir absorbuoti išmetamą anglies dioksidą. Viskas yra mūsų ir ateinančių kartų rankose. Mūsų sveikata, mūsų saugumas, mūsų ateitis priklauso nuo sveikos, švarios, tvarios Žemės gamtos aplinkos. Nereikia priklausyti kokiai nors organizacijai, kad galėtume prisidėti saugodami save, savo aplinką, vadinasi, ir gamtą bei klimatą, tereikia nebūti abejingiems savo kieme, mieste, valstybėje, ir įsiliesime į pasaulyje vykstantį sveikos aplinkos išsaugojimo ir taršos mažinimo procesą.

Laukinėje gamtoje niekada nenuobodu, joje gausu įvairiausios gyvybės, jos sąsajų, santykių, dramų, spalvų, paslapčių, ir jos turtais gali stebėtis ir džiaugtis visi, tik kiekvienas savaip. Man ji – įstabaus grožio šaltinis, žinių, jausmų, išminties skrynia, nusiraminimo, apsivalymo oazė, namai.

Kelionėse, ekspedicijose susipažinau su įdomiausiais žmonėmis – mokslininkais, gamtosaugininkais, gyvūnų elgsenos specialistais, zoologais, profesionalais, fotografais, čiabuviais, gyvenančiais už Šiaurės poliarinio rato, sunkiai įžengiamose Afrikos džiunglėse ir judančio smėlio dykumose, Andų ir Himalajų kalnų aukštikalnėse, Indijos ir Indonezijos drėgnuosiuose atogrąžų miškuose. Visi jie entuziastingai ir su didžiule meile bei atsakomybe prisideda prie laukinės gamtos pažinimo ir padeda suvokti žmogaus veiklos padarinius. Empatija ir meilė gamtai, pagarba žmogui ir gyvūnui ir autentiškas pažinimas – tai mano laukinių kelionių turtas, kuriuo noriu pasidalyti su skaitytojais šioje knygoje. Tikiuosi, ir Jums šiuose puslapiuose pavyks pamatyti visą šį turtą, išgirsti, pajusti, užuosti, išsigąsti, nusijuokti, nusistebėti, pagalvoti, pamilti bent jau tai, ką sutiksite mano aprašytose Laukinės motinos Gamtos istorijose.

Eglė Aukštakalnytė Hansen

MĖŠLAVABALIO MISIJA

Gyvenimas – tai kelionė, o kelionė – gyvenimas.

2020 m. balandis. Nuostabus pavasaris Lietuvoje. Pro langą stebiu besikeičiantį ir vis labiau žaliuojantį naują medžių rūbą. Saulė džiugina ilgėjančių dienų šviesa, pripildydama sielą energijos ir noro lėkti į gamtą. Susilaikau. Nepatartina, mat siaučia visą pasaulį užkariavusi virusinė pandemija – Covid-19, šmaikštuolių pramintas korone, – kaip kokia Dievo ar gamtos rykštė, perspėjimas. Žmonės užsidarė namuose, savotiškuose urveliuose. Uždarytos valstybių, valstijų sienos, provincijos, netgi miestai, ištuštėjo kiemai, gatvės, prekybos centrai, biurai, oro uostai, nutilo gamyklų, automobilių, lėktuvų triukšmas, sumažėjo net oro tarša. Pasaulis pritilo, sulėtino gyvenimo tempą...

Pasikeitė ir mano gyvenimo bei kelionių planai. Keliavau iš Afrikos per Europą į Kanados Arktį su visa šalčiui atsparia ekspedicine amunicija ir fotoaparatūra stebėti baltųjų lokių, bet ekspedicija neįvyko, visi kelioniniai krepšiai liko Danijoje, o aš grįžau į Lietuvą. Užsidarė durys į pasaulį, bet atsivėrė langas į gamtą: po daugiau nei penkiolikos metų štai ir vėl stebiu pavasarėjantį mišką pro savo buto langą Vilniuje. Gera ir saugu. Skambina draugai iš Kinijos, Indonezijos, Amerikos, Brazilijos, Kenijos, Anglijos – kur esi ir kaip jautiesi? Jaučiuosi kaip mėšlavabalis svetimo mėšlo rutulėlyje, bet savame urvelyje, ir laukiu atgimimo. Daug visokių alegorijų galvoje, bet stipriausia iš jų – skarabėjų, mėšlavabalių, paprastai liaudiškai vadinamų šūdvabaliais, gyvenimas.

Vos prieš keletą savaičių, stebėdama ir fotografuodama laukinę gamtą Tanzanijoje, pirmą kartą gyvenime atkreipiau dėmesį į šiuos vabalus, nes tiesiog buvo neįmanoma jų nepastebėti. Skraidančių, ropojančių mėšlavabalių buvo pilnas dangus ir žemė: jie taranuodavo prie-

kinį automobilio stiklą, tūpdavo ant fotoobjektyvų, galvos ir rankų, ką kalbėti apie tūkstantines armijas, ridenančias mėšlo kamuoliukus savanos platybėmis ir vietiniais keliukais. Dėmesį prikaustė ir nuostabą kėlė šių vabalų gausybė – net pajuokavau, kad laukinėje gamtoje tokios begalės sanitarų mėšlo valymo akcijoje nesu mačiusi. Dabar mąstau – gal tai buvo gamtos ženklas permąstyti savo gyvenimo misiją? Juk pagal kiekį šie padarai yra didžiausi gamtos švarintojai, kitų gyvybės rūšių paliekamų organinių atliekų perdirbėjai. Nepaprasti vabalai. Jų ypatingoji švaros misija atitraukė mano akis nuo plėšrūnų ir sudomino vabzdžiais, jų rūšių įvairove ir paskirtimi. Pasižadėjau dažniau ir atidžiau pasižvalgyti į vabalus.

* * *

2020 m. kovo pradžia. Ndutu lygumas šalia Serengečio nacionalinio parko Tanzanijoje apgulė antilopės gnu ir zebrai. Kiek akis užmato, kaimenės atvykstančiųjų vingiuoja iš pietų ir trumpam apsistoja atviruose savanos plotuose tarp kelių ežerų. Ėdesio čia daug – tiek žolėdžiams, tiek ir plėšrūnams. Vaikingos gnu patelės bandomis būriuojasi žemesnės žolės ganyklose gimdyti. Jos veda jauniklius apsuptos kitų patelių, dažnai viena po kitos, kaip susitarusios, ankstyvą rytą, kol nekaršta. Antilopiukas šlepteli ant žemės vandeningame maiše ir netrukus laibomis kojytėmis pradeda spardytis, plėšyti lipnų ir perregimą savo dangalą. Motina, stebėdama besikapanojantį jauniklį, stovi šalia, bet nepadeda, laukia, kada mažylis atsistos ant kojų pats. Jis turi tą padaryti greitai – juk vos gimusį supa daugybė pavojų: žolėje slepiasi gyvačių, šalia gimdyvių bandų lengvo laimikio tyko gepardai, šakalai, hienos, danguje sklando maitvanagiai, ereliai ir daugelis kitų plėšrūnų.

Kelios dešimtys sekundžių, ir mažasis pakėlęs galvą, tyliai bliaudamas, mėgindamas išlaikyti pusiausvyrą, stengiasi atsistoti ant keturių. Klumpa, stojasi, netenka pusiausvyros, griūva ant šono, vėl stojasi. Instinktas išgyventi labai stiprus. O motina laukia. Aš stebiu pirmąsias gyvenimo sekundes, pirmąjį savęs ir aplinkos pažinimą, fizinių jėgų išbandymą. Jaunikliams labai svarbus motinos kvapas – tik pagal kvapą ją suranda, tą vienintelę tarp šimtų tūkstančių visiškai panašių gnu. Laikydamas pu-

siausvyrą, svirduliuodamas į šonus, šiek tiek pabėgėjęs glaustosi prie motinos, ieško ir suranda pieno pritvinkusį tešmenį.

Aplink žindančią gnu tarytumei apžiūrėti ką tik gimusios atžalos susirenka kitos, dar vis besilaukiančios būsimos motinos. Visos gnu vienodai linguoja galvas aukštyn žemyn, tarsi teigiamai vertintų jauniklį ar sveikintųsi tarpusavyje. Pasistiprinęs motinos pienu, jauniklis ramiai žingsniuoja jai iš paskos. Po gero pusvalandžio mažasis jau spardosi ir šokinėja, žaidžia su kitais tokio pat amžiaus jaunikliais, ir tik pagal nutįsusią ir džiūstančią virkštelę dar gali nuspėti jauniklio gimimo laiką. Motina seka paskui kitas pateles su jaunikliais, o visa banda keliauja paskui lietų ir leidžiasi į kasmetinę antilopių migraciją sodrių ganyklų link.

Du marabu galingais snapais tampo į priešingas puses placentos gabalą, kol ši plyšta, ir abudu sotinasi savo dalimi. Netoliese, pasislėpusi aukštoje žolėje, antilopes tingiai stebi grakštuolė gepardė. Oras dar nesušilęs, ne laikas medžioti. Tiek daug veiksmo Ndutu apylinkėse kovą, kad sunku

viską aprėpti, ir didžiausias džiaugsmas, kad visa tai vyksta netoli mūsų safario automobilio!

Mano žvilgsnis užkliūva už besiridenančių taisyklingo rutulio formos, obuolio dydžio mėšlo kamuolėlių ir juos ridenančių vabalų skarabėjų. Savanos žolėse darbuojasi armijos mėšlavabalių. Visokių dydžių judančių kamuolių pilna visa pieva. Patinėlis, užsodinęs savo pačią ant sukurpto mėšlo rutulio, užpakalinėmis kojytėmis mikliai stumia, ridena per dirvos nelygumus, tiesiai ir kuo greičiau į saugią vietą, kurioje galėtų jį užkasti.

Įkrenta į duobę, iškopia, užstrigęs tarp žolių, šaknų, trumpam pakeičia kryptį, suranda lygesnį paviršių, užlipa ant kamuolio, tarytumei tikrina, ar patelė dar ant jo, vėl žemyn – priekinėmis kojomis spiriasi į žemę, užpakalinėmis prilaikydamas savo brangų turtą stumia, ridena, toliau apeina naujas kliūtis, vėl užlipa ant rutulio viršaus, apsižiūri, tarytumei pasitikrindamas kelią, apšniukštinėja paviršių, neleidžia rieduliui sutrupėti, išskysti, ir ridena, ridena, kol pasiekia saugią vietą ir palaidoja po žeme. Vabalo šokis ant kamuolėlio yra būdas apsižvalgyti. Pasirodo, skarabėjas, nulipdęs rutulį ir gerai apsižvalgęs, kuo greičiau, kad išvengtų konkurencinės kovos, stengiasi pasitraukti iš bendros mėšlo krūvos ir sugeba tiksliai tiesia linija pabėgti, ridenti mėšlo rutulį ten, kur nėra varžovų, ir kuo greičiau užkasti po žeme.

Skarabėjo ridenamas obuolio dydžio mėšlo kamuolys yra vabalų poros naujasis būstas, namai, maisto sandėlis ir palikuonių perykla. Užkasus jį po žeme, patelė padės kiaušinį, ir iš jo išsiritusi lerva mis organinėmis medžiagomis, kol taps nauju vabalu skarabėju.

Pusryčiaujame po laukiniu figmedžiu ir pažvelgusi po kojomis vėl matau skarabėjų ridenimo akciją. Išvažiuojam ant smėlio keliuko, o čia – tiesiog lenktynės magistralėje. Prie didelės dramblio mėšlo krūvos šalikelėje vyksta tikras mūšis: atskridę sunkūs patinai stengiasi atimti šviežiai sulipdytus mėšlo rutuliukus iš anksčiau suskubusių uolių darbininkų, tie ginasi, saugodami savo lobį veja, stumia atvykėlius ragais, ridena vienas kitą kūlversčiais kaip imtynėse. Kiti naudojasi situacija ir iš besipešančių nugvelbia mėšlo gabalą. Mėšlo krūvoje knibžda skarabėjų: kai tik turi savą mėšlo obuolį, skuba, kad kiti neužpultų, kad mėšlas neišdžiūtų.

Stebint, kaip patinas užsodinęs patelę ant taisyklingai sulipdyto mėšlo

obuolio, mikliai užpakalinėmis kojomis ridena sunkų, keliskart didesnį už save kamuolį, pirmiausia šauna mintis, kad jis lyg Sizifas. Bet vabalo kelionė su savu „akmeniu“ yra prasmingas darbas. Antra mintis – kad jis kaip šventasis skarabėjas, senovės Egipto saulės dievo Cheprio numylėtinis, ridenantis saulę horizontu. Trečia mintis – sanitaras, reguliuojantis per žolėdžių išmatas plintančias ligas, parazitų ir musių populiaciją, palaikantis švarą, perdirbantis mėšlą.

Pastaroji mintis man priimtiniausia. Atrodo, paprastas vabalas, bet jo veikla ypač svarbi. Galva ir ragiukais išskobia šiltą „ledų“ rutuliuką iš dramblio ar buivolo išmatų krūvos, kartu su patele lipdo taisyklingą kamuolį, kuo tiesiau ridena jį į savo požeminį būstą, užkasa, jame padėtas kiaušinėlis virsta lerva, kuri minta mėšlo „ledais“, kol tie baigiasi. Tada lervos virsta vabalais, namai – puria derlinga žeme, skarabėjai pakyla į padangę ieškoti šviežio mėšlo. Ir ciklas tęsiasi.

* * *

Skarabėjų (*Scarabaeidae* vabalų (*Coleoptera*) būrio vabzdžiai) šeimą šiuo metu sudaro daugiau nei 30 000 rūšių, tai maždaug 10 procentų visų žinomų vabalų. Jie paplitę beveik visuose pasaulio kraštuose, išskyrus vandenynus ir Antarktidą. Skarabėjai yra labai svarbūs visose gyvenamose ekosistemose. Jų būna ryškiaspalvių, kartais metalinio atspalvio, su mažesnėmis didesnėmis kietomis galvos ataugomis, kūno šarvais. Kai kurie skarabėjai graužia augalus, bet dauguma sotinasi mėšlu ir puvėsiais, aptinkamais laukinėje gamtoje. Afrikos savanoje jie žolėdžių paliekamas organines išmatas išnešioja ir kaip trąšas paskirsto po lygumas. Užkasdami mėšlą panaikina kvapą, musių mitalą, sumažina galimų bakterinės kilmės gyvūnų ligų plitimą. Jie palaiko planetos švarą.

Tai vieni pirmųjų vabalų, kuriais susidomėjo žmonės. Labiausiai skarabėjus, kaip ypatingų galių vabalus, vertino senovės egiptiečiai. Jau 4000 m. pr. Kr. šie mėšlavabaliai buvo laikomi šventais, garbinami kaip saulės dievo Cheprio įsikūnijimas. Senovės egiptiečiai tikėjo, kad saulės dievas dieną juda dangumi ridendamas saulę, kaip skarabėjas taisyklingos formos mėšlo rutulį, o vakare paslepia ją po žeme. Chepris net vaizduojamas su galva-skarabėju. Pasak vabalų tyrinėtojo entomo-

logo Yves'o Cambeforto, šie vabalai laikyti ir gyvenimo atsinaujinimo, atgimimo, gyvybinės jėgos, naujos pradžios simboliu: senas vabalas išnyksta po žeme, o pasirodo jaunas. Vėliau buvo manoma, kad visi skarabėjai yra tik patinai, o mėšlo rutulys – kiaušinis, jį apvaisinus jaunas vabalas išauga be patelės pagalbos. Galimybė daugintis naudojant tik mėšlo rutulį atrodė stebuklinga.

Senovės egiptiečiai manė, kad skarabėjus vaizduojantys amuletai, papuošalai, religiniai reikmenys, antspaudai apsaugo nuo piktųjų dvasių ir nedorų kėslų, padeda išgyventi sunkumus, o mirusįjį sėkmingai palydi į pomirtinį gyvenimą, sielai suteikia atsinaujinimą. Skarabėjas buvo ir sielos atgimimo pomirtiniame gyvenime simbolis, laikytas slaptąja žmogaus širdies galia. Šiuos vabalus balzamuodavo ir dėdavo į mumijos vyturus kaip mirusiojo širdies simbolį, dažnai su tekstais iš Mirusiųjų knygos. Buvo nuoširdžiai tikima, kad po mirties gyvenimas geresnis, ir vabalas buvo tą užtikrinantis talismanas. Juos raižydavo ant sarkofagų, piešdavo ant kapo sienų.

Senovės graikai manė, kad skarabėjai yra mitinės būtybės, savotiška mažų žmonių, pigmėjų, rūšis, kariaujanti su gervėmis, ir tapatino juos su dievo Dzeuso aplinka. Etruskai, finikiečiai, romėnai savo mene irgi vaizdavo skarabėjus. XVII a. pabaigoje alchemikas Athanasius Kircheris manė, kad skarabėjas yra pirminė materija (lot. *prima materia*), reikalinga stebuklingam filosofiniam akmeniui sukurti, kuris, kaip buvo spėjama, sidabrą ir geležį galėtų paversti auksu – teigia vabalų tyrinėtojas Y. Cambefortas apybraižoje „Vabalai kaip religiniai simboliai" (*Beetles as religious Symbols*, 1993).

Londono universiteto Karalienės Marijos koledžo (*Queen Mary, University of London*) mokslininkas Robas Knellis po kelis mėnesius trukusių bandymų 2010 m. nustatė, kad skarabėjų šeimos vabalas *Onthophagus taurus* – vos vieno centimetro ilgio raguotas patinas – yra ne tik stipriausias vabzdys Žemėje, bet ir stipriausias gyvūnas. Šios rūšies vabalų patinai gali patraukti daiktus, 1141 kartą sunkesnius už save. Tarsi 70 kilogramų asmuo trauktų 80 tonų krovinį, tiksliau, šešis dviaukščius autobusus, pilnus žmonių. Tokią nepaprastą jėgą šie mėšlavabaliai įgyja galynėdamiesi vieni su kitais dėl patelių. Šis prieš dešimtmetį pripa-

žintas faktas dar nėra paneigtas, tad mėšlavabaliai jėgos kategorijoje gali varžytis ir su stipriausiu pasaulio žmogumi. Visų laikų stipriausio pasaulio žmogaus titulas priklauso lietuviui Žydrūnui Savickui (kūno svoris 170 kg), kuris 2009 m. patraukė 70 tonų lėktuvą, t. y. 411 kartų už save sunkesnį daiktą, 30 metrų per 75 sekundes.

Lietuvoje gyvena smailiaragis mėšlavabalis (*Copris lunaris*), tačiau jis nyksta, yra įtrauktas į 2019 m. sausio 1 d. patvirtintą naują Lietuvos Respublikos Raudonąją knygą. Šį vabalą Lietuvos entomologų draugija išrinko 2020 metų vabzdžiu, skatindami labai susirūpinti aplinkos higiena palaikančiais nykstančiais mėšlavabaliais. Iš viso pas mus galima pamatyti penkių rūšių šios šeimos vabalų, kurie dydžiu, forma ir spalva panašūs į smailiaragį mėšlavabalį. Dažniausiai aptikti jų galima ganyklose, pievose, kur ganomi gyvuliai. Šie vabalai mėšlo rutuliukų neridena, jie tiesiog gyvena šviežiame ar šiek tiek apdžiūvusiame galvijų ir arklių mėšle. Rausia po juo ertmes, kanalus ir prineša mėšlo gabaliukų lervoms misti. Suaugę vabalai pasirodo gegužės mėnesį, aktyvūs ir tamsiu paros metu, skrenda į šviesą.

Mėšlavabaliai turi uoslę ir gali greitai surasti savo mėgstamo mitalo: per 15 minučių šviežią dramblio išmatų krūvą suranda apie 4000 mėšlavabalių, o 16 000 tokių vabalų per dvi valandas gali išnešioti apie pusantro kilogramo mėšlo. Tad įsivaizduokite, kokios didelės mėšlavabalių armijos mums reikia, kad laukai nesmirdėtų išmatomis, neplistų ligos. Paprasčiausi mėšlavabaliai... o darbą atlieka titanišką.

Laukinėje gamtoje niekada nenuobodu, joje gausu įvairiausios gyvybės, jos sąsajų, santykių, dramų, spalvų, paslapčių, ir jos turtais gali stebėtis ir džiaugtis visi, tik kiekvienas savaip. Man ji – įstabaus grožio šaltinis, žinių, jausmų, išminties skrynia, nusiraminimo, apsivalymo oazė, namai.

„Laukinė motina Gamta“ – trečioji rašytojos, aistringos keliautojos, akylos stebėtojos Eglės Aukštakalnytės Hansen knyga („Mama Afrika“, 2008; „Mamahuhu. Šešeri metai Kinijoje“, 2015), kurioje ji atvirai ir dosniai dalijasi savo kelionių po pasaulio laukinę gamtą lobiais: įspūdingais susitikimais su nykstančiais gyvūnais, atjauta ir meile gamtai, pagarba žmogui ir gyvūnui, autentišku pažinimu, įspūdingomis fotografijomis ir nerimu dėl klimato kaitos.

Knygoje aprašomose istorijose autorė Afrikoje ieško juodojo raganosio ir dinozaurų palikuonių krokodilų, sveikinasi su Indijos džiunglių karaliais tigrais, Komodo saloje aptinka seniausią ir nuodingiausią pasaulio driežą. Netikėtai spalvingoje šiaurėje keliauja susitikti su baltųjų lokių šeimynėle, Aliaskoje išgyvena akistatą su ruduoju lokiu, o sunkiai įžengiamuose atogrąžų miškuose supažindina su artimiausiais mūsų giminaičiais primatais – kalninėmis gorilomis ir orangutanais. Pasakojimai apie laukinę gamtą paįvairinami ne tik įdomiausiais faktais ir skaičiais, bet ir vietos tautelių, išlaikiusių priešistorines tradicijas, sakmėmis ir mitais. Autorė nerimauja dėl visur matomų šiuolaikinio žmogaus veiklos pėdsakų ir kvapą gniaužiančiomis nuotraukomis bei jaudinančiais tekstais kviečia susimąstyti, kuo šiandien kiekvienas galime prisidėti, kad išsaugotume laukinės gamtos lobius.

ISBN 978-609-466-520-2
9 786094 665202
TYTO ALBA

Pirkite internetu
www.tytoalba.lt